

Benczik Vilmos, Nyelv, írás, irodalom kommunikációelméleti megközelítésben

Trezor Kiadó, Budapest, 2001. 328 lap

„...Lassanként elhamvad / Gutenberg szikrázó galaktikája” — ezt a Faludy György-idézetet választja mottójául a szerző. Könyvében korunk aktuális kérdését: az írás, a nyelv megváltozott szerepét vizsgálja. Ezek a sorok egyben Marshall McLuhan „A Gutenberg-galaxis” c. művét is evokálják, amely a könyvnyomtatással együtt járó szemléletváltásról, illetve az új, az „elektronikus korszak” teremtette körülményekről szól. Negyven évvel McLuhan munkájának megjelenése után mindenképpen elemezni kell az azóta végbement technikai forradalom hatását, amely a képet még alkalmasabbá tette a gondolatok közvetítésére. Az „írástudók” nem tehetnek úgy, mintha nem tapasztalnák a hétköznapi életben az írott szó, az olvasás, az árnyalt gondolkodás, a kifejező beszéd háttérbe szorítását, sorvadását. BENCZIK VILMOS már az előszóban utal könyvének végső következtetésére: „Olvasnunk nem azért kell, hogy »művelt« emberek legyünk — műveltséget már ma is, hát még holnap, bőségesen szerezhethünk olvasás nélkül. Kommunikációtörténeti vizsgálódásunk végén arra a következtetésre jutottunk, hogy írunk-olvasnunk mindenekelőtt azért kell, hogy legféltehetőbb kincsünket, a gondolkodási képességünket megőrizzük.” (15.) Ezzel a súlyos gondolattal indít el bennünket a szerző a kommunikációs technológiák részletes, sokoldalú vizsgálatát bemutató úton. A kommunikációs technológiák története W. J. ONG felosztása szerint három nagy korszakra: az elsődleges szóbeliségre (primary orality), az írásbeliségre (literacy) és a másodlagos szóbeliségre (secondary orality) osztható.

Az 1. fejezet az elsődleges szóbeliség korszakával foglalkozik, amelyben az extralingvális, a szupraszegmentális (analog természetű) és szegmentális (diszkrét) jelek szerves egységben jelennek meg, ez később — a térbeli-időbeli korlátok felismerésével — a szövegrögzítés igényének megjelenésével a diszkrét jelek irányába tolódik el, lehetővé téve a *cenemic* típusú, azaz fonetikai információt rögzítő írásrendszerek létrejöttét.

A 2., 3., 4., 5. fejezet az írásbeliség időszakát elemzi. Megismerhetjük az írásrendszerek történetét a szemantikai információt rögzítő írásrendszerektől az alfabetikus írásig, amelynek alapja a hangzó nyelv jelbeli diszkretizációja, és amely a történeti fejlődés során a leghatékonyabbnak bizonyult. A hangrögzítésnek ugyanakkor — mivel elvonatkoztatáson alapszik — a teljességről, a szupraszegmentális információról le kell mondania. Az írásbeliség korszakának nagy kérdése, hogy milyen széles körben terjed az írni-olvasni tudás képessége, illetve a mennyiségi fejlődés mellett hogyan változik, válik absztraktabbá, egységesül az íráskép. A szerző részletes történeti elemzéséből egy mozzanatot emelnék ki: a korlátozott írásbeliség korszakában megjelenő könyvnyomtatás felmérhetetlen jelentőségét.

Az írás és az élőbeszéd állandó kölcsönhatásban áll egymással. Mivel az írás nem rögzíti tökéletesen a hangzó nyelvet, új, pontosabb jeleket kell létrehoznia, illetve a *m e t a f o r i z á c i ó* eszközével kell a hiányt kitöltenie, így az írásbeliség a nyelvfejlődés irányában hat. „Az írás a nyelvfejlődésnek — a nyelv hatóköre kiterjesztésének — semmi által nem helyettesíthető motorja” — írja BENCZIK (142). (A szerző a gondolati-nyelvi fejlődés logikai úton kikövetkeztetett

elméletét szóstatistikai táblázatokkal is igyekeznek igazolni — itt további vizsgálatokat tart szükségesnek —, ezek a Függelékben a 257—85. lapon találhatók.)

A szerző fontosnak tartja az írott és szóbeli szövegek egymáshoz való viszonyulását: az élőszóban is hatnak bizonyos szövegtípusokban az írás elvei, míg írásban is közelíthetünk az élőbeszéd felé: mindezt a *mediális* és *koncipiális* oppozíció fogalma fedi, azaz a mediális dimenzióban a hangzó forma áll szemben a grafikkussal, a koncipiális-kognitív dimenzióban pedig a szóbeli tervezésű, szituatív nyelvhasználat az írásbeli tervezésével (139. lap, ábra).

Az írásbeliségben kitüntetett szerepe van az irodalmi szövegnek, hiszen minden korban elsősorban ezzel találkoztak az emberek. A szóbeli irodalmat a szerző *langue* jellegűnek látja, mert a közösség ellenőrzése alatt áll, míg az írott szöveg *parole*-jelenség, az egyénnek itt nyílik lehetősége tartalmi és formai újításra. A szépirodalomban erőteljesebben jelentkezik a nyelvi hiány (*inopia*) s annak leküzdése — elsősorban a metafora segítségével. A XIX—XX. század fordulóján érzékelik úgy a művészek, hogy a szavak „rögzült ideák”, és a nyelv mintegy önálló életre kelve „rátelepszik” a műre, a nyelv maga válik a műalkotás „szereplőjévé”. Innen kezdve érzékelhető, hogy az irodalom és a nyelvhasználat különválik. Ez a fejezet olyan bonyolult és érdekes kérdéseket vet föl, amelyek további részletes vizsgálatot igényelnének, például: „a nyelv *eo ipso* nem leírásra, hanem elbeszélésre való” (153), vagy: a „belső állapot nem válhat egy adott mű domináns tárgyává” (148) megállapításokat érdemes lenne árnyaltabban megközelíteni. Az irodalom összetett voltára mutat az a tény is, hogy írásbeli létével mégis képes az oralitás, a képszerűség, az akusztikum bizonyos mértékű megőrzésére.

A 6. fejezet foglalkozik a másodlagos szóbeliség korszakával, azaz a jelennel. A hang- és képrögzítési technikák lehetővé tették, hogy egy újfajta szóbeliség bontakozzék ki, amelynek hátterében természetesen megmarad az írásbeliség. Ez az átrendeződés azonban nem vonhatja el figyelmünket arról a tényről, hogy korunkat legjobban a „képbeliség” fogalmával jellemezhetjük, s így nem csupán az írás, hanem a nyelv szerepe (a nyelvbéliség) is visszaszorul. A gazdasági, társadalmi folyamatok az analfabetizmus megszűnésének irányában hatnak, míg a telefon, a számítógép lehetővé teszi, hogy nem kell írni, illetve formalizált szövegekkel lehet kommunikálni. Mivel a hétköznapokban így hosszabb szövegek írása-olvasása nélkül is lehet boldogulni, megjelenik az ún. „funkcionális illiteráció”, amikor az ember képtelenné válik arra, hogy nagyobb terjedelmű írott szövegeket alkosson és értelmezzen.

Az írásbeliséghez kapcsolódó szórakoztató célú olvasást felváltja a film, a televízió. Ezért a szerző fontosnak tartja a szemléletváltást a tanárképzésben, ne különböző értékszempontok (pl. hazafias szemlélet vagy az irodalmi kánon) határozzák meg az iskolai olvasmányokat, hanem a cél a szórakoztatás legyen, ezért a diákok teljesítményét ebben az esetben nem is kellene értékelni. Itt meg kell jegyezni, hogy az irodalmi oktatás célja nem pusztán szövegek olvasása, technika tanítása, hanem érték közvetítés is, erről lemondva kiüresedne, valóban pusztá technológiává válna az olvasás. Az ideális iskola ideális diákja biztosan értékelés nélkül is olvas, de nem hiszem, hogy a valóságban evvel bármit el lehetne érni.

Valamilyen stratégiát azonban ki kell alakítani, hiszen a 7. fejezet, melynek címe „Túlértékelt írásbeliség?”, nagyon élesen fogalmazza meg az előszóban már felvetett gondolatot, hogy az írásbeliség eltűnése nyelvi, gondolkodásbeli elszegényedéshez vezetne. Ezt a „Great Divide” vagy más néven „Grand Dichotomy” elmélet hívei vallják (köztük MCLUHAN és a szerző is), elmenthetően a „Continuity” elmélet megalkotóival, akik szerint írástudó és írástudatlan emberek gondolkodási képessége között nem mutatható ki számottevő különbség, azaz az írásbeliséget nem kell túlértékelni. BENCZIK VILMOS azt hangsúlyozza, hogy az írásbeliség nem közvetlenül, hanem a nyelv révén hat a gondolkodásra, a kommunikációtörténeti megközelítés pedig megmutatta, hogy az írásbeliség (elvonatkoztatás, nyelvi hiány kitöltése stb.) nyelvfejlődést jelent, ebből következően a gondolkodás differenciálódását is magával hozza. Az írásbeliséget tehát nem lehet túlértékelni!

A 8. fejezet a lehetséges jövőt vizsgálja: „Mi jöhet az írásbeliség után?” — kérdezi a szerző. A p o s z t l i t e r a l i t á s kora valószínűleg nem vezet az írás teljes eltűnéséhez, bár az írott, nyomtatott szöveg kommunikációs monopóliuma megszűnik. Az emberi gondolkodás alapvetően képszerű, a szavak azért születtek, mert az ember gondolatait nem tudta képekben megjeleníteni. Miután az ember a képteremtésben technikailag előrelépett, jobban tudja a képeket a kommunikációjában alkalmazni. Ugyanakkor a fogalmi gondolkodás elsorvasztásával megint egysikúvá válna az ember eredetileg — az írásbeliség előtti korban — m u l t i m e d i á l i s világa. Így az észleletek, valamint a gondolkodás verbális és fogalmi dimenzióját egyaránt tükrözni képes „hipertextbe ágyazott multimédia” lehet a legjobb kifejezőeszköz. „Azért text, mert egyelőre a nyelv (a könnyű kezelhetőség követelménye miatt a jelenlegi technikai lehetőségek között az írott szöveg, később ez esetleg hanganyag is lehet) látszik gyümölcsöző kiindulópontnak, s azért hiper, mert ezáltal meghaladható a nyelvi kommunikációnak a gondolkodás természetével olyannyira ellentétes kényeszerű linearitása” (253) — fogalmazza meg végső következtetését a szerző, s ez magában foglalja az új technológiák elfogadásának és az írásbeliséggel megszerzett értékek megőrzésének gondolatát.

BENCZIK VILMOS könyve azért fontos, hiánypótló munka, mert korunk kommunikációját és az idáig vezető utat tárgyilagosan, komplexen elemzi, s a nyelvvel foglalkozni csak a tények, a körülmények sokoldalú ismeretében lehet.

PELCZER KATALIN